

УДК 94(37).07

Провінційна адміністрація та східна політика Римської імперії в епоху Юлій-Клавдіїв

Гуменний Віктор Леонідович

Проаналізовано роль адміністрації східних провінцій Римської імперії у зовнішньополітичних акціях доби раннього принціпату на прикладі римо-парфянських взаємин та діяльності адміністрації провінції Сирія. Встановлено, що Август насторожено ставився до діяльності намісників провінції, і лише від часів Тібєрія їхня роль у римській політиці на Сході стає вагомою. Запропоновано нову інтерпретацію конфлікту Германіка та Пізона.

Ключові слова: Римська імперія, царство Аршакидів, намісник провінції, зовнішня політика, Сирія

Гуменний Віктор. Провінціальна адміністрація і восточная політика Римской империи в эпоху Юлиев-Клавдиев. Проаналізовано вплив адміністрації восточних провінцій Римської імперії на зовнішню політику в період принціпату на прикладі римо-парфянських взаємин та діяльності адміністрації провінції Сирія. Установлено, що Август насторожено воспринимал деятельность наместников провинций, и их роль в римской политике на Востоке становится важной лишь со времен Тиберия. Также предложена новая интерпретация конфликта Германика и Пизона.

Ключевые слова: Римская империя, царство Аршакидов, наместник провинции, внешняя политика, Сирия

Humennyi Victor. Roman Provincial Administration and the Eastern Policy in the Age of Julio - Claudians. The article deals with the problem of impact of the Roman eastern provincial administration on the foreign policy, especially of the relations between Roman Empire and the Arsacid Kingdom. The author states that Augustus had some skepticism about the provincial administration and only from the time of Tiberius its influence becomes quite important and by the time of Nero even decisive. In the article, a new interpretation of the clash between Germanicus and Piso is presented.

Key words: Roman Empire, Arsacid Kingdom, governor of province, Syria

Зовнішня політика виступала одним з головних чинників розвитку римської «civitas» і її перетворення на одну з найбільших

© Гуменний В., 2016

середземноморських імперій доби античності. Найсерйознішим супротивником римлян на Сході від часу Пізньої республіки була Парфія, тому взаємини з нею є ключем для повноцінного розуміння цілої низки питань римської історії в епоху принціпату [3; 4; 14, р. 5-7]. Сучасні науковці все ще мають широке поле для маневру у багатьох аспектах, які стосуються діяльності римлян на міжнародній арені. Відхід від презентизму у історіографії привів до того, що римську зовнішню політику стали розглядати уникаючи стереотипів нашого часу [17, р. 15-37]. Відзначається, що як на рівні формування уявлень про своїх сусідів, так і під час конкретної реалізації зовнішньополітичних акцій, важливе місце займала римська провінційна адміністрація.

Серед дослідників даної проблематики слід виділити Ф. Міллара [18], М. Сартра [20], С. Матерн [17], Н. Дібвойза [4], Е. Домброву [11], Й. Вольського [24], А. Бокшаніна [2], Л. Гретораччі [13], С. Литовченка [5], О. Степаняна [8], Б. Айзека [14], які вивчали як проблеми, пов'язані з політикою римлян на Сході, так і конкретні питання діяльності провінційної адміністрації.

Тим не менш, досі не здійснювалося компаративного аналізу діяльності провінційної адміністрації у визначеній хронологічній проміжок, окрім того, досі значний простір для інтерпретацій дає конфлікт Германіка з Пізоном та діяльність провінційної адміністрації в добу Нерона. Все це зумовлює актуальність обраної теми та необхідність її подальшої розробки. Найчіткіше можна прослідкувати роль намісників провінцій та інших посадових осіб з римської адміністрації у реалізації зовнішньополітичного курсу на прикладі Сирії.

Метою даної статті є реконструкція впливу провінційної адміністрації на формування та реалізацію зовнішньополітичного курсу Риму на Сході в епоху Юлій-Клавдіїв. Досягнення мети передбачає реалізацію наступних завдань: проаналізувати загальні засади формування римської політики на Сході наприкінці I ст. до н.е.; показати трансформації у ставленні до адміністрації провінцій та до зовнішньополітичних акцій в епоху Тібєрія; розглянути специфіку протистояння Германіка та Пізона; охарактеризувати основні проблемні питання у діяльності намісників провінцій на Сході імперії у 30-50-ті рр. н.е.; розглянути заангажованість римської провінційної адміністрації на Сході в часи Нерона і визначити, яким був вплив цього фактору на початок чергового римо-парфянського конфлікту.

Основними джерелами для нас є праці Тацита, Діона Кассія, Светонія, Йосифа Флавія, Страбона, Юстина та Ісідора Харакського. Еліграфічні джерела також є надзвичайно цінними та інформативними,

зокрема, слід виділити «Діяння божественного Августа» та акти сенату у справі Пізона та про вшанування Германіка. Непересічною є роль нумізматичних джерел, які використовуються нами не лише як джерело для датування цілої низки подій, але й для реконструкції ідеологічної картини відповідного періоду.

Зовнішня політика Августа формувалась під впливом ситуації, що склалась після завершення громадянських воєн [2, с. 52; 7]. Парфянський цар Фраат IV від 31 року до н.е. до 26–25 рр. до н.е. був зайнятий боротьбою зі своїм братом Трідагом [10, s. 198]. Ситуація, що склалась, робила малоймовірними військові дії на Сході як з боку римлян, так і парфян. Ще свіжою була пам'ять про період громадянських війн, коли намісники провінцій використовували надані їм повноваження та сили для участі у внутрішньополітичних конфліктах, тому Август обережно ставився до намісників (прикладом чого стала політика стосовно Єгипту) [7, с. 20–42]. Тому він особисто вирішував основні проблеми у зовнішньополітичному житті Риму, а там, де його особиста участь була неможливою, він вдавався до практики місій представників, здебільшого зі свого найближчого оточення [2, с. 52].

У 23 році до н.е. на Схід вирушив Марк Випсаній Агриппа, який провів переговори з послами парфянського царя Фраага [Vell. Pat., II, 93, 2; Plin., N. H., VI, 149; Dio. Cass., 53, 32; Joseph. Antiq., XV, 10, 2; 16, с. 145–152]. Переговори тривали впродовж літа – осені 23 р. до н.е. Ослаблений внутрішньою боротьбою Фраат вирішує укласти мир з римлянами, що ознаменувало завершення багаторічної напруженої прямої конфронтації [Just., Ep. 42, 11–12; Dio Cass. 51, 18]. Проте не можна однозначно сказати, що Август повністю усуває намісників від зовнішньополітичної діяльності. Так, у 10 році до н.е. Фраат направив своїх дітей до Риму, і вони були передані їх наміснику Сирії Марку Тітію [Tas., Ann. II, 1; RGDA, 32; Suet. Aug. 21, 3; Vell. Pat., II, 94; Joseph. Antiq., XVI, 8, 4].

Подальша політика Риму була пов'язана з ситуацією у Вірменії. У 6 р. до н.е. Август висунув претендентом на престол Артавазда Мідійського, проте через труднощі, що виникли, Август вирішує доручити справу Тіберію. Але останній вирішив у добровільне вигнання на Родос [4, с. 136–137; Dio Cass. 55, 9, 4–5]. Зрештою, у Вірменію направили Гая Цезаря [Dio Cass. 55, 10, 18; Vell. Pat., II, 99; Tas., Ann. II, 4]. Показовим для оцінки характеру його діяльності у регіоні є той факт, що після смерті Гая у 3 р. н.е. Август утримувався від будь-яких активних дій на Сході [11, р. 277–280]. Цікавим епізодом активності адміністрації провінцій в часи Августа стала ситуація довкола внутрішньополітичної боротьби в Парфії [4, р. 141]. Легат Сирії Кретік Сілан взяв під варту Вонона у 10–11 р. н.е. [Joseph., Antiq., XVIII, 2, 4. (48–49, 50–52); Tas., Ann. II, 1, 3–4].

Лише в часи Тіберія римляни знову повертаються до активної фази у своїй політиці на Сході і розпочинають її з втручання у вірменські справи [10, S. 87; 15, р. 45]. Найскравішим епізодом початку правління Тіберія стала місія Германіка на Схід та конфлікт між плеємником імператора та намісником Сирії Гнеєм Кальпурнієм Пізоном [20, р. 42; 21, р. 22; 12, р. 142–145]. Германіку надали імперії з більшими повноваженнями, ніж проконсулам чи легатам [Tas., Ann. II, 43]. Відбуваються зміни і у провінційній адміністрації, так, Кретіка Сілана, чия донька була заручена з старшим сином Германіка – Нероном, відсторонили, і на посаду намісника Сирії призначили Гнея Пізона [Tas., Ann. II, 43]. Окрім виконання свого основного завдання у Вірменії, Германік здійснював перетворення у східних провінціях, і саме з його ініціативи мешканці Каппадокії прийняли до себе легата Квінта Веранія [Tas., Ann. II, 56], а у Коммагені намісником став Квінт Сервей [Tas., Ann. II, 56].

Конфлікт Пізона з Германіком і смерть Германіка в Антіохії (10 жовтня 19 року н.е.) були оповиті загадковістю і чутками. Ще донедавна основним (хоча й не єдиним) джерелом, яке використовувалось для висвітлення даної проблеми, були «Аннали» Тацита. Нові епіграфічні матеріали, відкриті у 40–80-х рр. XX ст., дозволили науковцям знову активізувати дискусію [12, р. 143–162; 19, р. 269–276; 21].

Незважаючи на загрозовий прецедент у протистоянні між намісником та своїм родичем, Тіберій в подальшому йде на посилення позицій провінційної адміністрації. Тацит звинувачував Тіберія у тому, що відсутність змін у керівництві провінцій призводила до невдач римлян, натомість, Йосиф Флавій вважав, що довготривале перебування здібних осіб на своїх посадах дозволяло забезпечувати мир у регіонах і зменшувало корупцію [2, с. 52].

Інтерпретації характеру конфлікту під час перебування Германіка на Сході, як і мотивів і характеру дій Пізона, досі залишаються дискусійними. Вагомим аспектом є сам характер діяльності намісників провінцій, адже типологічно дії Пізона вписуються в поведінку римського намісника часів республіки [17, р. 41]. Римські політики керувались не раціональними стратегічними розрахунками сучасної людини, а своїми суб'єктивними уявленнями [6, с. 8–15]. Звинування Пізона у загрози розпадення громадянської війни, стосується, найімовірніше, конфлікту стосовно управління провінцією після смерті Германіка [12, р. 148]. Конфлікт загальною наслідком зіткнення інтересів і повноважень спеціальних місій доби Августа та звичної схеми провінційного управління. Смерть Германіка одразу було інтерпретовано в категоріях внутрішньополітичної боротьби, що створило відповідний образ конфлікту.

Східна політика Тіберія, з огляду на специфіку уявлень про «доброго» та «поганого» принцепса, отримала досить критичну оцінку у античній традиції [17, р. 48-52]. Проте аналіз повідомлень тих же авторів, свідчить про протилежне. В консульство Гая Цестія і Марка Сервілія до Тіберія прибуло посольство знатних парфян, які скаржились на Артабана [Тас., App. VI, 31]. Сінак, один з найбільш знатних і родовитих парфян, і євнух Абд направили таємне посольство до Риму [3, с. 174-175]. Римляни вирішили направити свого ставленника на престол Аршакідів, вбравши кілька кандидатів серед представників парфянської знаті часів Августа, яких Фраат передав до Риму. Координувати всі заходи мав намісник Сирії Луцій Вітеллій [Тас., App. VI, 32]. Побоюючись можливого повстання в Іудеї, він домовився з архієреями і звільнив населення від податків на ввіз і вивіз товарів [Joseph. Antiq., XVIII, 4, 3 (90)]. Спроби переворотів були здебільшого викликані протиріччями між східними та західними сатрапіями царства Аршакідів. У часи Клавдія у 47 р. н.е. подібною була спроба утвердити онука Фраата – Мегердата. Вона проходила на фоні загального конфлікту, який розпочався після смерті Артабана III. Відповідальним за рух Мегердата до Євфрату був призначений намісник Сирії – Гай Кассій [Тас., App. XII, 11]. Легат Сирії Вібій Марс перед цим забезпечив прихильність римлянам місцевих династів. Коли у 43 р. Ірод Агіріша намагався зібрати в Тіберіаді правителів дрібних держав: свого брата Ірода Халкідського, Антиоха Коммагенського, Котіса – царя Малої Вірменії, царя Понту Полемона і Самсісірама – правителя Емесси, то Вібій Марс особисто прибув на цю зустріч і змусив їх всіх роз'їхатись.

Політику Тіберія та Клавдія на Сході не можна характеризувати як пасивну (тут певним винятком є радше Гай Цезар (Калігула), стосовно діяльності на Сході якого джерела не дозволяють дослідникам зробити якісь однозначні висновки) і саме провінційна адміністрація відіграла тут вагомий роль, що виглядає цікавим у контексті аналізу функціонування апарату намісника Ф. Мілларом [18, р. 147-158].

Змни відбулися наприкінці принципату Клавдія – на початку правління Нерона. Тацит чітко вказує, що саме війна між вірменами та іберами, вагомою роллю в якій відіграло непродумане втручання римлян, стала причиною крайньої напруги у регіоні [22, р. 220-222]. Іберійський цар Фарасман вирішив спрямувати свого сина Радаміста проти царя Вірменії Мітрідата, який був його братом [Тас., App. XII, 44]. Мітрідат втік до гірської фортеці Горнеї, де переховувався разом з римським гарнізоном, яким командували префект Целій Полліон і центуріон Кастерій [Тас., App. XII, 45]. Полліона підкупили і він почав переконувати Мітрідата укласти мир з Радамістом і Фарасманом [Тас., App. XII, 46]. Кастерій

прибув до Фарасмана і почав вимагати зняти облогу фортеці. Мітрідат, зрештою, покинув фортецю і був убитий [Тас., App. XII, 46-47].

Намісник Сирії Уммідій Квадрат дізнався про ситуацію у Вірменії і зібрав нараду, де вирішили дотримуватись невтручання, але повідомити імператора про події та надіслати до Фарасмана послів з вимогами полішити Вірменію [Тас., App. XII, 48]. Прокуратор Кападокії Юлій Пелліг разом з військом вирушив у Вірменію, однак його діяльність була невдалою, як і кампанія Гельвіція Пріска, який отримував діаметрально протилежні вказівки з Риму [Тас., App. XII, 49]. У відповідь парфянський правитель Вологез, який став царем у 51 р., почав стягувати війська, щоб утвердити у Вірменії царем свого брата Тіридата [22, р. 223]. Це зрештою стало причиною військового зіткнення між римлянами і парфянами, внаслідок якого Вірменія фактично вийшла зі сфери римського впливу [Тас., App. XII, 50].

Отже, загалом ми можемо прослідкувати наступні тенденції у провінційній політиці доби Юліїв-Клавдіїв. У часи Августа роль принцепса стає провідною – він координував і контролював зовнішньополітичні заходи або ж особисто, або ж через своїх родичів та оточення (останнє, серед іншого, включало й так званих *амісі* та *comes imperatoris*, вивчення впливу яких на римську зовнішню (і не лише) політику може слугувати предметом для спеціального дослідження). Так, для переговорів з парфянами і вирішення труднощів у Вірменії у різний час вирушали Марк Віпсаній Агіріша, Тіберій та Гай Цезар.

Місія Германіка 18-19 рр. н.е. може розглядатись як продовження цього курсу, проте конфлікт Германіка, який діяв в рамках особливих повноважень, наданих йому сенатом за пропозицією Тіберія, з намісником Сирії Гнесм Пізоном привів до драматичних наслідків. Історія взаємин Германіка і Пізона була уточнена завдяки знахідкам цілого ряду епіграфічних пам'яток (*Tabula Siagensis*, *Tabula Hebana*, *Senatus Consultum de Sp. Pisone patre*), які дозволили провести верифікацію повідомлень Тацита та доповнити їх.

У свою чергу Тіберій йде на посилення позиції провінційної адміністрації і ця політика виявилась ефективною. Це продемонструвала діяльність Луція Вітеллія у 30 рр. н.е. під час спроби Тіридата захопити трон у Парфії. Калігула чи Клавдій не особливо змінювали тенденцію, закладену своїми попередниками [14, р. 17]. Рух чергового ставленика римлян на престол Аршакідів – Мегердата у 49 р. всередину парфянської території координував намісник Сирії Гай Кассій.

А проте вже у 50-ті рр. н.е. втручання у інтриги іберійського царя Фарасмана і його сина Радамістра проти правителя Вірменії Мітрідата,

коронація прокуратором Кападокії Юлієм Пелігном Радамістра і неспроможність намісника Сирії Уммія Квадрата адекватно відреагувати на цю ситуацію призвели до повномасштабного військового зіткнення з Парфією. Загалом, діяльність римської адміністрації значною мірою залежала від особистих якостей посадових осіб і від ситуацій, у яких їм доводилось діяти.

У цьому ключі перекативними є подальші дослідження діяльності провінційної адміністрації римських провінцій у системі потегстарних структур доби принципату в їхньому порівнянні з більш ранніми та пізніми періодами римської історії, що дозволить поглибити вивчення їхніх специфічних та унікальних рис.

Література

1. *Абрамзон, М.* Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи / М. Абрамзон. – М., 1995.
2. *Бандровський, О.* Формування зовнішньополітичного курсу Римської імперії (Август та Тіберій) / О. Бандровський // Проблеми історії та археології України. – 2010. – С. 52.
3. *Бокцанин, А.* Парфия и Рим / А. Бокцанин. – М., 1966. – Ч. 2.
4. *Дибовійз, Н.* Политическая история Парфии / Н. Дибовійз. – СПб., 2008.
5. *Литовченко, С.* Римсько-вірменські відносини в I ст. до н.е. – на початку I ст. н.е.; автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. Литовченко. – Харків, 2003.
6. *Никлишин, В.* Чужеземные народы в произведении Цицерона, Цезаря и Саллюстия: к вопросу о сущности римского «шовинизма» в I в. до н.э. / В. Никлишин. – Москва, 2000.
7. *Парфенов, В.* Император Цезарь Август. Армия. Война. Политика. / В. Парфенов. – СПб., 2001.
8. *Степанян, А.* Рандейский договор и коронация Тиридата Аршакида в Риме / А. Степанян // Историко-филологический журнал. – 1976. – № 3 (173). – С. 171-183.
9. *Ando, C.* Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire / C. Ando. – Berkeley, 2000.
10. *Asdourian, P.* Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 v. Chr. bis 428 n. Chr. / P. Asdourian. – Berlin, 1911.
11. *Dabrowa, E.* The commanders of Syrian legions (1st to 3rd c. A.D.) / E. Dabrowa // The Roman Army in the East. – 1996. – P. 277-297.
12. *Damon, C.* The Trial of Cn. Piso in Tacitus' Annals and the Senatus consultum de Cn. Pisone patre: New Light on Narrative Technique / C. Damon // American Journal of Philology. – 1999. – № 120. – P. 143-162.

13. *Gregoratti, L.* The Mardians: a Note / L. Gregoratti // Anabasis. Studia Classica et Orientalia. – 2015. – № 5. – P. 76-85.
14. *Isaac, B.* The Limits of Empire: The Roman Army in the East / B. Isaac. – Oxf., 1990.
15. *Levick, B.* Tiberius the Politician / B. Levick. – New York, 1999.
16. *Magie, D.* The Mission of Agrippa to the Orient in 23 B. C. / D. Magie // Classical Philology. – 1908. – Vol. 3. – No. 2. – P. 145-152.
17. *Mattern, S.* Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate / S. Mattern. – Berkeley, 1999.
18. *Millar, F.* The Roman Near East / F. Millar. – Camb., 1993.
19. *Potter, D.* The «Tabula Siarensis» Tiberius, the Senate, and the Eastern Boundary of the Roman Empire / D. Potter // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. – 1987. – Bd. 69. – P. 269-276.
20. *Sartre, M.* The Middle East under Rome / M. Sartre. – London, 2005.
21. *Severy, B.* Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire / B. Severy. – New York; L., 2003.
22. *Sommer, M.* La crisi romano-partica del 53-64 d.C. La prospettiva «orientale» / M. Sommer // Hormos. – 2009. – № 1. – P. 220-223.
23. *Wheeler, E.* The laxity of Syrian legions / E. Wheeler // The Roman Army in the East. – 1996. – P. 229-277.
24. *Wolski, J.* Les Achéménides et les Arsacides. Contribution à l'histoire de la formation des traditions iraniennes / J. Wolski // Syria. – 1966. – T. 43. – P. 65-89.